

Estók József

A magyar börtönügy arcképcsarnoka

Eötvös József
(1813 – 1871)

„Haszontalan dolog az élet, ha azt
magunk hasznossá tenni nem iparkodunk.”

(Eötvös József)¹

Jogász, író, politikus; a reformkor, az abszolútizmus és a kiegyezés időszakának egyik kiemelkedő egyénisége; az első független magyar kormány kultuszminisztere, a kiegyezést követően vallás- és közoktatásügyi miniszter; a magyar realista regényírás első nagy mestere. A MTA tagja, a Kisfaludy-társaság elnöke. A magyar börtönügyi szakirodalom egyik megteremtője, a fogházjavító mozgalom élharcosa.

Eötvös József báró Eötvös Ignác főtárnokmester és báró Lilien Anna palotahölgy házasságából született Budán 1813. szeptember 3-án. Eötvös József elődei nemzedékről nemzedékre a Habsburg-ön-

kényt készségesen, nemritkán kegyetlenül szolgáló katona és hivatalnok arisztokraták voltak.² Apjáról, báró Eötvös Ignácról az volt a köz vélekedése, hogy Magyarország legellenszenvesebb embere. „*De az anya finom érzékű és finom kultúrájú német arisztokrata asszony volt [...], Goethe és a német szentimentalizmus szeretetét, az érzelmes önzetlenség eszményét oltotta belé*”³

¹ Eötvös József: Aforizmak. (Vál. Sötér István.) Budapest, Országos Eötvös József Emlékbizottság, 1988.

² Eötvös József dédapja, vásárosnaményi Eötvös Miklós 1768-ban kapta a bárói rangot Mária Teréziától a török elleni és a hétéves háborúban tanúsított vitézségéért. Nagypapa, Ignác (1763–1838) 1802-től belső titkos udvari tanácsos, 1823-ban Gömör és Hont vármegye főispán helytartója. Tevékenyen részt vesz az 1825–27-es és az 1832–36-os országgyűlés munkájában, illetve 1823-ban a nemesi ellenállás letörésében. Eötvös József apja, Eötvös Ignác II. (1786–1851) 1804-ben szerez jogi doktorátust, 1825-től Sáros megye főispáni helytartója, 1830-tól udvari kancellár és belső titkos tanácsos, 1831-ben ő veri le a felvidéki kolerazendülést és a pesti egyetemisták tüntetését, amelyben fia is részt vett. – Eötvös József. Magyar Elektronikus Könyvtár. (mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/irodtud/magyarir/html/eotvos.htm)

³ Uo.

Házitanítójától, a Martinovics-féle összeesküvés egyik résztvevőjétől, Pruzsinszky Józseftől – aki nagy hatással volt a fiatal Eötvös fejlődésére és a későbbi életére – az általános közismereti tantárgyak anyagán túl a francia felvilágosodás eszmerendszerét ismerhette meg. A liberális gondolkodású nevelő volt az, aki felkeltette tanítványa érdeklődését a politika és a filozófia kérdései iránt. Eötvös József „Bámulatosan jó tanuló volt, aki mindig többet tanult, mint amennyire tanították.”⁴ Így a kitűnő tanulónak nem okozott gondot, hogy elkerülje az osztálytársai gúnyolódását – mivel az anyjától csak a német nyelvet sajátította el –, viharos gyorsasággal tanult meg magyarul.

Elemi iskolába Ercsiben, majd Budán járt, és a kitűzött céljai között szerepelt a latin nyelv elsajátítása. Apja a kor főnemesi szokásait felrúgva nyilvános gimnáziumba járatta fiát Budán.

Egyetemi tanulmányait a pesti egyetemen bölcsélet és történelem szakokon végezte, de az volt a véleménye, ahogy azt *A falu jegyzője* című regényében meg is megemlítette, hogy aki nálunk a politikai pályán akar boldogulni, annak jogi végzettséggel kell rendelkeznie. Így – sok kortársához hasonlóan – 1831-ben ő is jogi diplomát szerzett.

Az egyetemen ismerkedett meg Szalay Lászlóval – a későbbi neves történetíróval –, akivel életre szóló barátságot kötött. Egyébként Szalay volt az, akivel tisztelgő látogatást tettek a széphalmi remeténél, Kazinczy Ferencnél, aki szívélyesen fogadta őket. „*A fiatal Eötvös az elegánsan szentimentális Kazinczyban és követőiben találja meg az első példaképeket.*”⁵

Eötvös József 1831-ben aljegyző lett Fejér megyében. Mint joggyakornok részt vett az 1832-es országgyűlésen, élénken figyelte az ott folyó munkát. A felszólalók közül Deák és Kölcsey gondolatai hatottak rá a leginkább. 1833-ban Pozsonyban tette le az ügyvédi vizsgát.

Az 1834-es országgyűlés idején is hosszú időt töltött Pozsonyban, ahol találkozott – az írásaiból, országgyűlési felszólalásaiból már korábbról jól ismert és általa nagyra tartott – Kölcseyvel, akitől sokat tanult, és akire élete végéig példaképeként tekintett.

1835-ben a magyar udvari kancelláriához került, ahol 1836-ban fogalmazó lett, majd 1837-ben táblabírónak nevezték ki. Ez a megbízatás – egészen a miniszteri kinevezéséig – közhivatalnoki pályájának utolsó állomását jelentette.

1836–37-ben – a polgári átalakulásért, a reformok megvalósulásáért küzdő kortársaihoz hasonlóan – Trefort Ágostonnal együtt Eötvös is nyugat-európai körutazásra indult; látogatást tett Németországban, Svájcban, Hollandiában, Franciaországban és Angliában is. Első regényét, *A karthauzi* című művét – tele friss információkkal, vágyakkal és ötletekkel – a nyugat-európai útjáról haza-

⁴ Uo.

⁵ Eötvös József. Sulinet. (<http://www.sulinet.hu/tart/fcikkk/Khac/0/32094/1>)

térve írta meg. Ha Eötvös irodalmi munkásságát vizsgáljuk, akkor egyértelműen látszik, hogy „tizenöt éves korában már költőnek tudja magát”⁶, prózai munkássága igazán 1833-tól, kezdetben drámai művekkel, drámafordításokkal te- rebélyesedett ki.

Szónoki képességét az 1839–1840-es országgyűlésen – mint a felsőház tagja – Batthyány Lajos főrendi ellenzékéhez, vagyis a reformerekhez csatlakozva mutatta meg. Rövid idő múlva Eötvös is a főrendi ellenzék oszlopos tagja és egyik vezéralakja lett.

„Kiváló szónoklataival már magára hívja társai figyelmét, első politikai írása pedig a börtönreform ügyét sürgető röpirata volt. A vallásegynélőség (pl. a zsidók emancipációja) és a szólásszabadság kérdését nemcsak az országgyűlésben vetette fel, hanem A falu jegyzője c. regényében is. E tekintetben már az országgyűlésen is szembekerült apjával, aki az udvar hivatalos álláspontját képviselte.”⁷

Már a külföldi utazása előtt – irodalmi munkásságát elismerve – a MTA 1835. szeptember 14-én levelező, majd 1839. november 23-án rendes tagjává választotta. (A tudományos társaság részéről Eötvös munkásságának elismerését jelezte a későbbiekben az is, hogy 1855-ben a társaság másodelnökévé, 1866. március 18-án pedig annak elnökévé nevezték ki.)

Eötvös munkássága a kezdetektől, de leginkább A karthauzi című regényét követően nagy elismerést váltott ki szerte az országban – úgy az irodalommal foglalkozók, mint a közélet különböző területein ténykedők körében. Életművének elismerését jelzi, hogy 1838. november 25-én a Kisfaludy Társaság is tagjai közé választotta, a tagsági viszonyát 1847-ben megújította, majd 1860. május 24-én a társaság elnökének választották meg.

1840-től Szalayval közösen szerkesztik a *Budapesti Szemlét*, politikai nézeteit 1844-től a *Pesti Hírlap* hasábjain hozza a közvélemény tudomására. A lapban közölt nagyszerű gondolatok előfutárai hamarosan megszülető – a feudális viszonyok elleni harcát tükröző és a kritikai realizmus talaján álló – nagy regényeinek (A falu jegyzője –1845, Magyarország 1514-ben –1847).

Eötvös irodalmi munkásságát az alábbi gondolatokkal lehet leginkább jellemezni: „Szépirodalmi munkássága szorosan kapcsolódik politikai eszméihez. Az író társadalmi hivatását hirdette. Kíméletlenül leplezte le a feudális vármegyét, elsőnek ábrázolta hitelesen Magyarországon egy korszak társadalmi ellentéteit, figyelmeztetésül arra, hogy milyen veszedelem származhat abból, ha a nép jogait eltiporják.”⁸

⁶ Eötvös József. Magyar Elektronikus Könyvtár. (mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/irod tud/magyarir/html/eotvos.htm)

⁷ Uo.

⁸ Magyar Életrajzi Lexikon 1000-1990. Javított, átdolgozott kiadás. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Magyar Elektronikus Könyvtár. Hungarológiai Alapkönyvtár.

1848-ban az első felelős kormányban – a Batthyány-kormányban – kultusz-miniszter lett. Miniszteri ténykedése – 1848. április 7-étől 1848. szeptember 11-éig, a kormány lemondásáig – ugyan nem volt hosszú életű, de e rövid idő alatt is megmutatta, hogy mint felelős kormányzati személyiség, mint ember milyen következetesen tud küzdeni az általa képviselt és helyesnek tartott elvek, eszmék megvalósulásáért – egyebek mellett a jobbagység felszabadításáért és Magyarország demokratikus átalakításáért.

A kormány lemondását követően, 1848 őszén családjával együtt Münchenbe emigrált, az ezt követő években ott írta államtudományi munkáinak zömét.

1853-ban tért haza, s budai villájába vonult vissza. 1861-től – Deák híveként – ismét bekapcsolódott a politikai életbe, és mint Pest város képviselője vett részt az országgyűlésen.

1865-ben megalapította a *Politikai Hetilap* című orgánumot – elsősorban abból a célból, hogy minél szélesebb körű lehetőséget teremtsen magának és másoknak a kiegyezést érintő kérdések megvitatására.

1867-ben ismét kormányzati funkciót vállalt, ő lett a megalakuló új kormányban a vallás- és közoktatásügyi miniszter; ezt a funkciót 1867. február 20-ától 1871. február 2-áig, haláláig töltötte be. A kiegyezést követően ő az egyetlen olyan miniszter, aki tagja volt a Batthyány- és az Andrássy-kormányoknak is. Miniszteri ténykedéséhez köthető – többek között – az általános és kötelező népoktatásról, illetve a zsidók egyenjogúsításáról szóló törvény kidolgozása.

* * *

Eötvös József börtönügyi munkásságáról írva időben vissza kell térnünk az 1830-as évek második feléhez. Külföldi útjáról 1837 tavaszán tért vissza, és ez év végén nagyapja sályi birtokára költözött. 1837. november 6-án kinevezték Borsod vármegye táblabírójává, s ettől fogva rendszeresen megjelent a megye közgyűlésein. Eötvöst Szemere Bertalannal együtt a megye által létrehozott tömlöcügyi bizottság póttagjának választják meg. Ekkoriban bízza meg őket a vármegye főispáni helytartója, Vay Miklós báró, hogy dolgozzanak ki egy javaslatot a börtönügyek célszerű rendezésére.⁹

A megbízatás hivatalos mederbe terelte és egyben új lendületet adott Eötvös József börtönüggyel kapcsolatos ténykedésének. Eötvös már ezt megelőzően is keményen és kritikusan írt és szólt a hazai feudális állapotokat tükröző, iszonyatosan rossz tömlöcviszonyokról. Többek között az első politikai írása is a börtönreform mielőbbi megkezdését, illetve megvalósítását szorgalmazó röpirata volt. „A falu jegyzőjében [is] szörnyű képet festett a megyei börtönök állapotáról, a rabok si-

⁹ Bényei Miklós: Eötvös József könyvei és eszméi. (mek.niif.hu/03100/03176/html/index.htm)

ralmas helyzetéről, a velük való kíméletlen bánásmódról. A rideg valóság feltárásával figyelmeltetett a változás szükségességére.”¹⁰

Ezek alapján nem véletlen Mezey Barna alábbi megállapítása Eötvös ezirányú munkásságáról: „A korszak [...] meghatározó börtönügyi szerzője báró Eötvös József, ki hírlapi vitacikkein és országgyűlési beszédein túl két komoly könyvet publikált a fogházjavítás dolgában.”¹¹

Eötvös József – báró Vay Miklós fent említett felkérése alapján – 1838-ban írta meg első, börtönüggyel kapcsolatos művét – *Vélemény a fogházjavítás ügyében. Ns. Borsod vármegye' ebbeli küldöttségéhez címmel*, amelynek bevezető gondolatai között a következőket írta: „Ha a tömlőceink mostani állapotát tekintjük, kétféle hiányokra találunk, olyanokra, melyek a rabok testi jólétét veszélyeztetik, s olyanokra melyek erkölcsiségök végromlásának kútfejei.”

Dolgozatában a hazai börtönviszonyok kemény kritikai elemzése mellett – többször hivatkozva a kor neves filantróp személyiségeire, akik hozzá hasonlóan a büntetés célját a büntettek megjavításában, jóra nevelésében látták – próbálta felvázolni a jövő ideális börtönképét.

Eötvös – Szemerével ellentétben, aki szintén hasonló tanulmány elkészítésén munkálkodott – a hallgató rendszer mellett tette le a voksát, és annak megfelelően készítette el a dolgozatát és a leendő épület vázrajzát.

Mezey Barna a közvetkezőképpen értékelte Eötvös építészeti tervét: „Döntőnek tartja a büntetés hatékonyságának biztosításánál az építészeti szempontok érvényesítését. Két követelményt támaszt: az épület eleve börtönnek épüljön (tehát a nálunk gyakorlott átalakítást nem tartja célravezetőnek; nem lehet erődökből, zárdákból jól fegyházat alakítani), s emellett legyen a Bentham-féle panoptikumos elképzelés valamilyen változata.”¹²

Eötvös az emberszeretetre és a humanizmusra apellál, amikor kijelenti, hogy a börtönökben a raboknak emberi körülmények között kell a büntetésüket letölteniük, ennek alapfeltételül az embertelen bánásmód megszüntetését és az egészségtelen elhelyezés felszámolását jelölte meg. Azt vallotta, hogy a rabok ellátása nem lehet magasabb szintű a szegény béres életszínvonalánál, ugyanakkor az élelmezés mennyisége, minősége nem veszélyeztetheti a börtönben lévők egészséget. „A börtön jó működésének, a szabadságvesztés-büntetés hatékonyságának a feltétele Eötvös rendszerében a tisztességes ellátás egyfelől, a munkáltatás más oldalról. A munkáltatásban a javításhoz vezető eszközt látja, s a börtönbüntetés egyik célját is ekként jelöli meg.”¹³

¹⁰ Uo.

¹¹ Mezey Barna: A polgári börtönügyi tudományosság a XIX-XX. század Magyarországon. In: A magyar börtönügy kutatásának alapjai. (Szerk. Bódiné Beliznai Kinga, Mezey Barna.) Budapest, ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, 1997. (Jogtörténeti Értekezések 20.) 26. old.

¹² Mezey 27. old.

¹³ Uo.

Eötvös pontosan tudta, hogy a börtönök létrehozása, felépítése komoly anyagi erőforrásokat igényel, ugyanakkor nem voltak illúziói a hazai uralkodó osztály hozzáállását illetően sem. Az országgyűlés ülészeit és a megyegyűléseken gyakran szembesült azzal a ténnyel, hogy a részt vevő nemesség addig mindent támogat, helyesel, amíg az anyagiak nem kerülnek szóba. Ennél a pontnál azonban szinte minden reform, haladó gondolat, az uralkodó réteg érdekeit kevésbé szolgáló kezdeményezés, javaslat – amire anyagi forrásokat kellene áldozni – elvérzik. Éppen ezért azt javasolja, hogy a megrögzött bűnözők maradjanak a régi körülmények között, míg a javíthatók részére építsenek modern intézeteket.

Szerinte a költségek csökkenthetők úgy is, ha az intézetek önellátásra rendezkednek be, illetve a rabok munkaerejét vagy egyes szolgáltatásokat az arra vállalkozóknak bérbe adják.

A klasszifikációt illetően elutasítja a bírák általi kategorizálást, mert szerinte a bíróság feladata az elkövetet cselekmény, a tett megítélése, a személyiség megismerése a tárgyalóteremben töltött időnél hosszabb időt igényel.

Mezey Barna összegző értékelése szerint a szerzőnek ez az első nagyobb lélegzetű börtönüggyel foglalkozó műve „*a humánus nagy alkotása, az emberhez méltó büntetés szózata. Stílárís kívánnivalót nem hagy maga után, sodró lendületű, a szakirodalmat pontosan tükröző, egy nagy gondolkodó meggyőződését híven kifejező mű.*”¹⁴

Eötvös József másik börtönügyi munkája – amit Lukács Móriccral közösen készített – az 1842-ben kiadott *Fogházjavítás* című dolgozat, amely az Eötvös által korábban e témában megjelent és az előzőekben tárgyalt mű részletes magyarázatának is tekinthető. A szerzők változatlanul úgy gondolják, hogy a büntetés célja a „*repressio és javítás*”.¹⁵

Részletesen foglalkoznak a börtönök működtetésének, a belső élet irányításának és a fogvatartás feltételrendszerének – elhelyezés, tisztálkodási körülmények – a kérdéseivel. Foglalkoznak munkájukban a rab szabadulás utáni, a társadalomba történő visszailleszkedésének elősegítésével is: „*esélyeket kell adni neki a tisztességes élethez; a lelki oktatásban részesült, munkával »ellátott« rabot pénzzel is el kell látni.*”¹⁶

Eötvös József, valamint a kor haladó gondolkodóinak küzdelme, ha a fogházjavítás terén nem is hozott átütő sikereket, nem volt hiábavaló. A munkásságuk eredménye megnyilvánult a korszak büntetőjogi és börtönügyi törvényjavaslataiban, illetve a börtönépítkezések terén pedig előbb néhány vármegyei kezdeményezés keretében, majd a később, kormányzati vagy parlamenti szintű döntés következtében megvalósult (és mind a mai napig börtönként funkcionáló) intézet létrehozásában.

* * *

Eötvös József miniszterként több fronton harcol – az oktatás, a közművelődés, a nemzetiségi kérdések, az egyházak ügye stb. –, emiatt egyre több támadás éri, egyre inkább magára marad, elszigetelődik.

¹⁴ Mezey 26. old.

¹⁵ Eötvös József – Lukács Móric: *Fogházjavítás*. Pest, 1842. – Idézi: Mezey 28. old.

¹⁶ Uo.

Az 1870. évi költségvetés tárgyalásakor is az ellenzéki támadások folyamatos kereszttüzeiben állt, melynek terhe alatt összeroskadt. Karlsbadba ment pihenni, ám eredménytelenül: megtörtén, kimerülten tért haza; rövid időn belül ágynak esett, és már nem volt képes újból talpra állni. 1871. február 2-án Pesten hunyt el.

Halála mély megrendülést okozott mindenkinek, még ellenfeleinek is, „...a nemzet gyászba borult. Magyarország tudta, hogy egyik legnagyobb fiát veszítette el.”¹⁷ Holttestét – végakarátának megfelelően – Ercsiben helyezték örök nyugalomra. Eötvös József sírja Ercsi község központjában – a Szent István utca és a Mázsa-ház utca sarkán – az Eötvös- emlékmű mögött található.

*Az Eötvös Józsefet ábrázoló festmény fotója a Wikipédia szabad enciklopédiából való.
Az Eötvös- emlékműről és Eötvös József sírjáról készült felvételeket készítjük,
dr. Varga József bocsájtotta a rendelkezésemre.¹⁸*

Irodalom

Bényei Miklós: Eötvös József könyvei és eszméi. (mek.niif.hu/03100/03176/html/index.htm)

Eötvös József: Vélemény a fogházjavítás ügyében. Ns. Borsod vármegye' ebbeli küldöttségéhez. Pest, 1838.

Eötvös József – Lukács Móricz: Fogházjavítás. Pest, 1842.

Eötvös József: Aforizmák. (Vál. Sőtér István.) Budapest, Országos Eötvös József Emlékbizottság, 1988.

Eötvös József. Magyar Elektronikus Könyvtár. (mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/irodtud/magyarir/html/eotvos.htm)

¹⁷ Eötvös József. Magyar Elektronikus Könyvtár. (mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/irodtud/magyarir/html/eotvos.htm)

¹⁸ Eleink vidéki és külföldi temetőiben. [Varga József honlapja.] (<http://www.agt.bme.hu/varga/foto/voltak/bel/eotvos-j.html>)

Eötvös József. Sulinet. (<http://www.sulinet.hu/tart/fcikk/Khac/0/32094/1>)

Magyar Életrajzi Lexikon 1000-1990. Javított, átdolgozott kiadás. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Magyar Elektronikus Könyvtár. Hungarológiai Alapkönyvtár.

Mezey Barna: Az első magyar börtönügyi szakíró: Eötvös József. Módszertani Füzetek, 1988. 4. 29-33. old.

Mezey Barna: A polgári börtönügyi tudományosság a XIX-XX. század Magyarországon. In: A magyar börtönügy kutatásának alapjai. (Szerk. Bódiné Beliznai Kinga, Mezey Barna.) Budapest, ELTE ÁJK, Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék, 1997. (Jogi Történeti Értekezések 20.) 5-102. old.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Magyar Elektronikus Könyvtár. Hungarológiai Alapkönyvtár.

Wikipédia: Andrásy-kormány

Wikipédia: Eötvös József